

Kamila Follprecht

ORCID: 0000-0002-0776-7576

Archiwum Narodowe w Krakowie

Krakowskie winiety papierów firmowych jako źródło historyczne (połowa XIX – początek XX w.). Zarys problematyki*

**Kraków letterheads as a historical source
(mid-19th century – early 20th century). Outline of the subject**

SŁOWA KLUCZOWE: Kraków, Podgórze, Maurycy Baruch, Władysław Kosydarski, papier firmowy, winieta

KEY WORDS: Kraków, Podgórze, Maurycy Baruch, Władysław Kosydarski, letterhead, vignette

ABSTRAKT: Od połowy XIX w. jako formę reklamowania oferowanych usług czy produktów zaczęto wprowadzać na szerszą skalę ozdobny papier firmowy, w winiecie którego umieszczano zazwyczaj podstawowe informacje: imię i nazwisko właściciela, nazwę firmy, a niekiedy datę jej powstania, adres siedziby firmy oraz ewentualnych oddziałów lub filii. Z czasem zaczęto też podawać nr telefonu, nr konta bankowego, możliwe formy płatności. Jako elementy ozdobne stosowano motywy ornamentalne, figury alegoryczne, atrybuty rzemiosł, wizerunki asortymentu, medali uzyskanych na prestiżowych konkursach, dyplomów, nagród czy certyfikatów, a także przedstawienia architektoniczne budynków i zespołów przemysłowych. Zachowane w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie zbiory papierów firmowych od połowy XIX w. do 1918 r. są datowane, co umożliwia śledzenie częstotliwości i charakteru wprowadzanych zmian, odzwierciedlających dzieje firmy. W artykule przedstawiono analizę papierów firmowych z winiętami znanych firm Maurycego Barucha (1800–1874) i jego synów Emila (1832–1886) i Gustawa (1838–1907), działają-

* Tekst jest rozszerzoną wersją referatu wygłoszonego podczas IX Konferencji Źródłoznawczej Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie „Źródła epistolarne w warsztacie badawczym historyka”, Maniowy 17–19 czerwca 2019 r.

cych w Podgórzu i Łagiewnikach. Na podstawie zachowanych papierów firmowych z wignetami oraz reklam zaprezentowano także działającą w rynkowej kamienicy w Krakowie w latach 1878–1917 firmę blacharską Władysława Kosydarskiego (1851–1919).

ABSTRACT: From the mid-nineteenth century, as a way of advertising offered services or products, decorative letterheads were introduced on a larger scale, with the vignette usually including basic information: the owner's full name, the company name, and sometimes the date of its establishment, address of the company's headquarters and branches. Over time, the phone number, bank account number, and possible forms of payment were also provided. Ornamental motifs, allegorical figures, attributes of crafts, images of the assortment, medals obtained at prestigious competitions, diplomas, awards or certificates, as well as architectural representations of buildings and industrial complexes were used as decorative elements. The collections of letterheads from the mid-nineteenth century to 1918, preserved in the National Archives in Krakow, are dated, making it possible to track the frequency and nature of the introduced changes, reflecting the company's history. The article presents an analysis of letterheads with vignettes of the well-known company of Maurycy Baruch (1800–1874) and his sons, Emil (1832–1886) and Gustaw (1838–1907), operating in Podgórze and Łagiewniki. Based on the preserved letterheads with vignettes and advertisements, the sheet metal company of Władysław Kosydarski (1851–1919) operating in a tenement house in Kraków's Market Square in the years 1878–1917 is also presented.

Encyklopedyczne hasło definiuje winiętę jako ozdobę w druku w formie ornamentu, ilustracji okolonej ornamentem lub dekoracyjnie ujętej sceny figuralnej¹. W czasopiśmiennictwie jest to pasek tytułowy czasopisma lub gazety, zawierający tytuł pisma, hasło przewodnie, numer, datę i cenę². Winiety występują także w fotografii – to nadruk, często ozdobny, na odwrocie tekturki, na którą w drugiej połowie XIX i na początku XX w. naklejano fotografię. Poza motywami dekoracyjnymi zawiera nazwisko fotografa lub nazwę atelier z adresem³.

¹ *Encyklopedia wiedzy o książce*, red. Aleksander Birkenmajer, Wrocław i in. 1971, s. 2480–2481.

² *Encyklopedia wiedzy o prasie*, red. Julian Maślanka, Wrocław i in. 1976, s. 95, 231, 244.

³ Katarzyna Kudłacz, *Winiety – tekturki reklamowe krakowskich atelier*, [w:] *Katalog winiety krakowskich zakładów fotograficznych w zbiorach Muzeum Historii Fotografii im. Walerego Rzewuskiego w Krakowie*, red. Katarzyna Kudłacz, Marta Miskowicz, Kraków 2008, s. 8–13.

W XIX w. szybki rozwój gospodarczy i związana z nim duża konkurencja wymuszały konieczność zaprezentowania się jak największej liczbie potencjalnych klientów, czyli stworzenia w miarę taniego i uniwersalnego sposobu zareklamowania oferowanych usług czy produktów. Ozdobny papier firmowy zaczęto stosować na szerszą skalę w połowie XIX w. dzięki nowym technikom druku, mniej pracochłonnym, a więc tańszym – litografii oraz chromolitografii. Ułatwieniem było także wprowadzenie nowoczesnych maszyn drukarskich. Funkcje reklamowe pełniła winieta na fotografiach oraz ozdobne winiety umieszczane na papierze firmowym służącym do korespondencji z klientami: papeterii, kopertach, rachunkach i blankietach.

Ozdobne papiery firmowe są pokazywane na wystawach, czasem nawet jako główny element ekspozycji, przykładowo: prezentowana w latach 2015–2017 przez Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Pszczynie wystawa „Reklama dźwignią handlu – papiery firmowe śląskich zakładów 1847–1937”; zorganizowana w 2018 r. przez Kujawsko-Pomorskie Centrum Kultury w Bydgoszczy i Archiwum Państwowe w Bydgoszczy wystawa plenerowa „Architektura bydgoskich fabryk w winietach papierów firmowych” czy niedawna wystawa plenerowa „XIX i XX-wieczny marketing – druki firmowe przedsiębiorstw jako przykład reklamy”, zrealizowana w 2022 r. przez Archiwum Państwowe w Łodzi we współpracy z Muzeum Fabryki i Manufakturą. Wystawy bywają inspiracją do przygotowania referatów⁴ oraz publikacji⁵. Badacze wykorzystują winiety papierów firmowych jako materiał ilustracyjny, np. ukazując dawne zabudowania przemysłowe⁶ – już w 1980 r. Jan Pazdur stwierdził, że:

godniejsze uwagi badacza są natomiast nadruki firmowe z motywem architektonicznym siedziby zakładu, przydatne dla studiów nad budownictwem przemysłowym w drugiej połowie XIX w. Motyw ten upowszechnił się dopiero w okresie rozwiniętego kapitalizmu, kiedy fabryka dzięki swoistym cechom swego budownictwa mogła oddziaływać na part-

⁴ Joanna Strońska-Przybyła, „Reklama dźwignią handlu. Papiery firmowe śląskich zakładów”, referat wygłoszony na zebraniu naukowym w Archiwum Państwowym w Katowicach w 2014 r.

⁵ Maria Ejchman, *Zbiór etykiet handlowych i przemysłowych Edwarda Szymczaka. Na marginesie wystawy w Muzeum Woli*, „Almanach Muzealny” 2001, t. 3, s. 131–154; Bogna Derkowska-Kostkowska, *Bydgoszcz przemysłowa. Retro przewodnik – od warsztatu do fabryki*, Bydgoszcz 2018.

⁶ Michał Krasucki, *Katalog warszawskiego dziedzictwa postindustrialnego*, Warszawa 2009, s. 145.

nerów i odbiorców za pomocą kapitału zobiektywizowanego w założeniu przestrzennym i fasadzie⁷.

Papiery firmowe dawnych przedsiębiorstw znaleźć można także w prezentacjach internetowych ekonomicznych dziejów miast, np. Podgórze (podgorze.pl) czy Piotrkowa Trybunalskiego (dawnypiotrkow.pl).

* * *

W winiecie papieru firmowego umieszczano zazwyczaj podstawowe informacje: imię i nazwisko właściciela, nazwę firmy, a niekiedy datę jej powstania, adres siedziby firmy oraz ewentualnych oddziałów lub filii. Z czasem zaczęto też podawać nr telefonu, nr konta bankowego, możliwe formy płatności. Jako elementy ozdobne stosowano motywy ornamentalne, figury alegoryczne, atrybuty rzemiosł, wizerunki asortymentu, medali uzyskanych na prestiżowych konkursach, dyplomów, nagród czy certyfikatów, a także przedstawienia architektoniczne budynków i zespołów przemysłowych⁸.

Dociekliwi badacze wykorzystują ten rodzaj źródła, szczególnie jeśli nie zachowały się inne dokumenty lub jako ich uzupełnienie. Dzięki informacjom umieszczonym na winietach papierów firmowych udało się np. ustalić kolejne firmy spożywcze działające w rynkowej kamienicy nr 3 w Pszczyńcu, obecnie siedzibie restauracji i delikatesów Frykówka. Nazwa pochodzi od nazwiska ostatnich przedwojennych właścicieli kamienicy (do 1945 r.) – Gertrudy i Richarda Fricke, którzy prowadzili zakład gastronomiczny z wyszynkiem trunków, skład kolonialny, delikatesy i trafikę. Te informacje znajdują się na papierze firmowym, gdzie umieszczono także wzmiankę o poprzednich właścicielach firmy: „vorm. Fedor Kern, frühe Beigel”. Papier firmowy Fedora Kerna zawiera z kolei informację o jeszcze wcześniejszym właścicielu Beigela. Papier firmowy Beigela informuje, że przed nim interes prowadził Moritz Eberhardt. Asortyment oferowanych towarów i usług nie ulegał przez lata zbytnej zmianie⁹.

Dokumentacja firm rzemieślniczych czy handlowych działających w Krakowie od połowy XIX w. do połowy XX w. przeważnie zachowała

⁷ Jan Pazdur, *Początki reklamy fabrycznej w Polsce*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1980, t. 28, nr 2, s. 220.

⁸ J. Strońska-Przybyła, „Reklama dźwignią handlu...”; Iwona Kawalla, *Kupując oczami. Reklama w przedwojennym Krakowie*, Kraków 2017, s. 43.

⁹ J. Strońska-Przybyła, „Reklama dźwignią handlu...”.

się w zbiorach rodzinnych – tytułem przykładu firmy rodzinne Fischerów¹⁰ i Grossów¹¹, których działalność została opisana na podstawie archiwów rodzinnych. Archiwum Narodowe w Krakowie posiada niewiele dokumentacji tego typu, zapewne przyczyniły się do tego okoliczności likwidacji przedsiębiorstw prywatnych w latach 40.–50. XX w. przez władze państwowe – zarówno budynki, jak i wyposażenie były przejmowane przez przedsiębiorstwa państwowe. Zapewne podobnie działo się z dokumentacją, jak w przypadku działających w Krakowie (na Zabłociu): Fabryki Kosmetyków MIRACULUM dr. Leona Lustera/ Lustra (zespół 29/1215) oraz Fabryki Mydła Czesława Śmiechowskiego (zespół 29/2624), które stały się podstawą państwowego przedsiębiorstwa Fabryka Kosmetyków POLLENA-MIRACULUM w Krakowie (zespół 29/2873). Niejednokrotnie zachowały się jedynie bilanse czy inwentarze majątku na dzień przejęcia przez państwo, jak w przypadku szeregu krakowskich firm związanych z branżą papierniczą, które weszły w skład Krakowskich Zakładów Papierniczych Przemysłu Terenowego w Krakowie¹². Nie zdajemy sobie często sprawy, jak wiele małych i średnich firm różnych branż funkcjonowało w Krakowie i sąsiednim Podgórzu na przełomie XIX i XX w. oraz w Krakowie międzywojennym – o ich prężnej działalności, w większości przypadków, można dowiedzieć się jedynie z reklam zamieszczanych w prasie, bowiem akta krakowskiego rejestru handlowego, prowadzonego przez c.k. Sąd Krajowy w Krakowie jako handlowy¹³ oraz Izby Przemysłowo-Handlowej w Krakowie (zespół 29/318) nie są kompletne, podobnie jak akta krakowskiego Magistratu, wydającego koncesje na prowadzenie działalności¹⁴.

W zasobie krakowskiego Archiwum można odszukać, choć jest jej niewiele, dokumentację firm prywatnych, np.: Firmy Anastazego Froncza 1890–1956 (zespół 29/1506) czy Firmy introligatorskiej R. JAHODA

¹⁰ Jacek Salwiński, *Krakowska kupiecka rodzina Fischerów od końca XVIII do końca XX wieku*, „Rocznik Krakowski” 2001, R. 67, s. 49–78.

¹¹ Małgorzata Ziółek, *Krakowska rodzina Grosse'ów i jej firma handlowa w latach 1859–1950*, „Rocznik Krakowski” 1994, R. 60, s. 139–156.

¹² M.in. Firma Amalia Sznep Fabryka Kartonaży, ul. Szeroka 39; Fabryka Wyrobów Tekturowych Ryszard Naczyński, ul. Stolarska 7; Fabryka Kartonaży Jan Nowak i S-ka, pl. Na Groblach 21; „Welpa” Fabryka Tektury Falistej i Kartonów, ul. Żółkiewskiego 17, ANK, zespół 29/1636.

¹³ ANK, zespół 29/1989 Sąd Okręgowy w Krakowie.

¹⁴ ANK, zespół 29/33 Akta Miasta Krakowa (seria 2.3.2. Akta Magistratu w układzie rzeczowym).

w Krakowie 1877–1968 (zespół 29/648) oraz zachowaną szczątkowo krakowskich firm winiarskich (zespół 29/1240) czy firm przemysłowych, rolnych, handlowych i transportowych (zespół 29/1599). Przechowywane są także zbiory papierów firmowych i druków reklamowych krakowskich firm od połowy XIX do XX w.¹⁵, ale zapewne tego typu dokumentacja jest również częścią wielu zespołów archiwalnych, zarówno z okresu galicyjskiego, jak i międzywojennego. Materiały te są przeważnie datowane, co umożliwia śledzenie częstotliwości i charakteru wprowadzanych zmian, odzwierciedlających dzieje firmy.

* * *

Co prawda dzieje działającej w Podgórzu firmy **Maurycego Barucha** (1800–1874) zostały już opisane przez badaczy zajmujących się tą ważną dla dziejów zarówno Podgórza, jak i Krakowa rodziną, jednak analiza zachowanych papierów firmowych może pozwolić na uzupełnienie tych ustaleń. W publikacjach historycy podają, że w 1848 r. rozpoczął działalność młyn parowy Maurycego Barucha, w 1865 r. w pobliżu wybudowano piekarnię mechaniczną, prowadzoną przez jego syna Gustawa Barucha. Obie firmy zbankrutowały w lipcu 1897 r. W pobliskich Łagiewnikach Baruch w 1860 r. założył cegielnię, a w 1867 r. fabrykę pieców kaflowych. Po 1874 r. firma, prowadzona przez synów Barucha – Emila (1832–1886) i Gustawa (1838–1907), zachowała nazwę „Maurycy (Moritz) Baruch”. W 1887 r. jej udziały przejęła wdowa Róża Baruch (Włodzimirska) i dzieci, które w 1893 r. odkupiły udziały od Gustawa Barucha. W 1911 r. łagiewnicka fabryka pieców została sprzedana, w lutym 1913 r. założone przez Maurycego Barucha przedsiębiorstwo młyna parowego i cegielni parowej zakończyło działalność¹⁶.

¹⁵ ANK, zespół 29/427 Varia 2 – zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, sygn. 29/427/213-215, 277-282; zespół 29/690 Drobne zbiory – zbiór szczątków, sygn. 29/690/44-45.

¹⁶ Jacek Salwiński, *Maurycy Baruch, Gustaw Baruch*, [w:] *Krakowianie. Wybitni Żydzi krakowscy XIV–XX w.*, Kraków 2006, s. 83–85; Bożena Kostuch, *Krakowskie fabryki kaflów w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2011, t. 29, s. 233–235; *Miasto pod Kopcem Kraka*, red. Elżbieta Firlet, Kraków 2016, s. 68–70; Agnieszka Partridge, *Libanowie, Fränklowie, Kadenowie, Zuliani, Godziccy... Krakowskie rodziny działające w branży budowlanej na przełomie XIX i XX wieku*, „Rocznik Krakowski” 2017, R. 83, s. 186–188; Hanna Kozińska-Witt, *Przedsiębiorczość jako działalność patriotyczna? Zakłady Ba-*

W 1886 r. w firmie używano dwóch rodzajów papieru firmowego: na jednym w kolumnie umieszczonej pionowo po lewej stronie widnieje nazwa „Maurycego Barucha Ces. król. uprzywil. młyny parowe w Podgórzu przy Krakowie. Cegielnia parowa i fabryka wyrobów glinianych w Łagiewnikach przy Podgórzu”¹⁷. Na drugim blankiecie winieta umieszczona jest na górze papieru i ma zmienioną część nazwy na „Maurycy Baruch w Krakowie”¹⁸.

W tym czasie funkcjonowały osobne papiery firmowe: „Piekarnia parowa Gustawa Barucha”¹⁹ oraz „Fabryka wyrobów glinianych Maurycego Barucha w Łagiewnikach przy Podgórzu”, na którym na dwóch rysunkach, pokazano łagiewnickie zabudowania produkcyjne²⁰. Papier firmowy zyskał bardziej ozdobną winiętę ok. 1890 r.²¹ – zmieniono część nazwy na „Maurycy Baruch Podgórze”, wprowadzono rozbudowany wizerunek podgórskich zabudowań firmowych przy obecnej ulicy Nadwiślańskiej (z panoramą Podgórze), pojawiły się także dwustronne wizerunki czterech medali, którymi firma została wyróżniona:

– Ehrenpreis des Handels Ministeriums/ Franciscus Josephus I.D.G. Austriae Imperator, na szarfię: Ehren-Diplom,

– Franz Josef Kaiser von Osterreich/ Staatspreis für Landwirthschaftl. Verdienste, na szarfię: Krakau 1887²²,

– Wystawa Okręgowa Rolnicza Przemysłowa w Wieliczce²³,

– Bielitz Bialaer Ausstellung 1871²⁴.

Kolejna zmiana winiety papieru firmowego miała miejsce ok. 1896 r.²⁵ – poza nazwą firmy w brzmieniu „Maurycy Baruch. Młyny parowe w Podgórzu pod Krakowem. Cegielnia parowa i fabryka wyrobów glinianych w Łagiewnikach przy Podgórzu”, oprócz znanego wizerunku zabudowań podgórskich, dodano dwa zupełnie nowe przedstawienia fabryki w Łagiew-

ruchów i Włodzimirskich w Podgórzu i Łagiewnikach w drugiej połowie XIX w., „Res Gestae. Czasopismo Historyczne” 2021, t. 12, s. 91–125. DOI: 10.24917/24504475.12.6.

¹⁷ ANK, Drobne zbiory – zbiór szczątków, sygn. 29/690/44, s. 37.

¹⁸ Ibidem, s. 39.

¹⁹ Ibidem, s. 19 (rok 1892).

²⁰ Ibidem, s. 251 (rok 1881); s. 25 (rok 1885).

²¹ Ibidem, s. 245 (rok 1890).

²² Krajowa Wystawa Rolniczo-Przemysłowa w Krakowie w 1887 r.

²³ Wystawa Rolniczo-Przemysłowa w Wieliczce w 1883 r.

²⁴ Wystawa Przemysłowa w Bielsku i w Białej w 1871 r.

²⁵ ANK, Drobne zbiory – zbiór szczątków, sygn. 29/690/44, s. 23 (rok 1896); s. 35 (rok 1898).

nikach. Pozostała informacja „Ces. król. uprzyw.” oraz dwustronne wizerunki poprzednich czterech medali wraz z napisem „Dyplom honorowy Kraków 1887”. Nowością jest informacja „Założony w roku 1847”, umieszczona przy widoku podgórskiego młyna. W wersji z nadrukiem „Podgórze, dnia... 1900” przy informacji „Założony w roku” pojawia się rok 1821²⁶.

Kolejnej zmiany winiety dokonano po 1900 r.²⁷ (nadruk „Podgórze, dnia... 190...”), modyfikując oprawę graficzną i nieznacznie wyobrażenia zabudowań. Do poprzednich czterech dwustronnych medali oraz napisu „Dyplom honorowy Kraków 1887” dodano medal: Wystawa Przyrodniczo-Lekarska 1881. Zjazd Lekarzy i Przyrodników w Krakowie (dwa wyrazy nieczytelne) pracy/ *Vita Brevis Ars Longa*²⁸.

W tym samym czasie, bo w 1901 r.²⁹, używano też papieru firmowego z powyższą wersją graficzną winiety, ale z nazwą „Zakłady fabryczne pod firmą Maurycy Baruch własność Włodzimirskich. Młyny parowe w Podgórzu. Cegielnia parowa i fabryka wyrobów glinianych w Łagiewnikach przy Podgórzu”. Znikł napis „Dyplom honorowy Kraków 1887”, zaś w informacji „Założony w roku” umieszczono rok 1842.

Szczególnie interesujące jest podanie lat 1842 i 1847 jako momentu powstania młyna – datę 1821 r. należy jednak uznać za błąd litografa³⁰, tym bardziej że zauważalne są niedbałe połączenia awersów i rewersów medali oraz zmiany (skrócenie) napisów, które poprawnie brzmią następująco:

– Ehrenpreis des K.K. Handels-Ministeriums in Wien/ Franz Joseph I. Kaiser von Oesterreich. Koenig von Boehmen etc. Apost. Koenig von Ungarn.,

– Franciscus Josephus I.D.G. Austriae Imperator/ Staatspreis für Landwirthschaftliche Verdienste.

Z jakim jednak wydarzeniem łączyć daty 1842 i 1847, skoro badacze podają jako czas powstania młyna rok 1848? Niestety dokumentacja krakow-

²⁶ Ibidem, s. 249.

²⁷ Ibidem, s. 29 (rok 1902); s. 31 (rok 1905); s. 247 (rok 1906).

²⁸ III Zjazd Lekarzy i Przyrodników w Krakowie w 1881 r.

²⁹ ANK, Drobne zbiory – zbiór szczątków, sygn. 29/690/44, s. 27, 33.

³⁰ W latach 80. XIX w. na winiecie podpisany jest litograf Aureliusz Pruszyński w Krakowie, w latach 90. XIX w. do 1900 r. Marcin Salb w Krakowie, zob. Maciej Jarzewicz, Urszula Makowska, *Salb (mylnie Salba) Marcin*, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.)*. Malarze, rzeźbiarze, graficy, t. 10, Warszawa 2016, s. 38–40.

skiego rejestru handlowego (prowadzonego przez c.k. Sąd Krajowy w Krakowie jako handlowy) zachowała się dopiero od lat 60. XIX w., w związku z tym nie wiadomo, jakie firmy i kiedy zostały zarejestrowane wcześniej. Zachowana korespondencja z podgórskim Magistratem pozwala łączyć lata 1842 i 1847 z prowadzonym wcześniej przez Maurycego Barucha spławem soli i planowanymi zabudowaniami nad brzegiem Wisły³¹. Badacze podają, że Baruch przejął łagiewnicką cegielnię Piotra Steinkellera³², ale dlaczego na papierze firmowym nie nawiązano do tego faktu?³³

Pojawiająca się informacja, że firma jest własnością Włodzimirskich, nie oznacza zmiany właściciela. Maurycy Baruch był wyznania mojżeszowego – tuż przed śmiercią w 1874 r. został ewangelikiem, ale jego syn Emil ochrzcił się już w 1855 r., wpisano wówczas w aktach parafii ewangelickiej w Krakowie nazwisko Włodzimirski (Baruch); drugi syn Gustaw przyjął chrzest w 1885 r.³⁴ W dokumentacji firmy Maurycy Baruch vel Moritz Baruch (Przedsiębiorstwo młyna parowego w Podgórzu) w rejestrze handlowym znajdujemy informację, że „reskryptem c.k. Namiestnictwa we Lwowie z d. 8 sierpnia 1890 L. 56911 zezwolono Róży, Karolowi, Aleksan-

³¹ ANK, Akta miasta Podgórza, sygn. 29/53/38, s. 237–300.

³² *Encyklopedia Krakowa*, Kraków 2000, s. 102; A. Partridge, *Libanowie, Fränklowie, Kadenowie, Zuliani, Godziczcy...*, s. 186; H. Kozińska-Witt, *Przedsiębiorczość jako działalność patriotyczna?...*, s. 94.

³³ Na winietch papierów firmowych pojawiały się często informacje o roku powstania firmy, czasem właściciele odwoływali się do odległych czasów, jak pod koniec XIX w. firma „J. Wentzl. Handel delikatesów i win” (Rynek Główny nr 19), podając na winiecie „od roku 1749”, ANK, *Drobne zbiory – zbiór szczątków*, sygn. 29/690/44, s. 699. Sięgnięto więc do tradycji kupieckiej rodziny Hallerów, której protoplasta Balcer Haller od 1747 r. prowadził działalność handlową, początkowo w kamienicy rynkowej nr 22 (do 1750 r.), potem w kamienicy nr 34. Jego syn, także Balcer, przeniósł w 1764 r. firmę do zakupionej kamienicy nr 19, jego zięciem został Jan Wentzl, ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/2803, s. 26; sygn. 29/33/2807, s. 38; sygn. 29/33/2808, s. 31; sygn. 29/33/2821, s. 18; sygn. 29/33/2822, s. 17; J. L. [Józef Wawel-Louis], *Kupcy krakowscy w epoce przejściowej (1773–1846)*, Kraków 1883, s. 28; idem, *Przechadzka kronikarza po Ryнку Krakowskim*, Kraków 1890, s. 117; Waldemar Komorowski, Aldona Sudacka, *Rynek Główny w Krakowie*, Wrocław i in. 2008, s. 288; Kamila Follprecht, *Galeria mieszkańców Ryńku krakowskiego w XIX wieku*, [w:] Andrzej Nowakowski, *Czas. Rynek Główny w Krakowie*, Kraków 2020, s. 56.

³⁴ Grażyna Kubica, *Krakowscy ewangelicy w kulturowym i społecznym krajobrazie miasta – od reformacji do połowy XIX wieku. Szkic z antropologii historycznej*, [w:] *Dzieńdzictwo reformacji. Wymiar społeczno-kulturowy*, red. Piotr Stawiński, „Studia Sociologica” 2017, t. 9, nr 2, s. 176.

drowi, Emilii i Alfredowi Baruchom jawnym spółnikiem tej firmy na zmianę nazwiska rodowego »Baruch« na »Włodzimirski«³⁵.

* * *

Spójrzmy przez pryzmat winiet papieru firmowego na zakład sporadycznie jedynie wzmiankowany w publikacjach³⁶, a zapewne znany w Krakowie przełomu XIX/XX w., bo mieszczący się w rynkowej kamienicy nr 24 – **firmę blacharską Władysława Kosydarskiego**.

Na winiecie papieru firmowego z 1887 r.³⁷ widzimy nazwę „Skład i pracownia istniejąca od roku 1875 wyrobów blacharskich W. Kosydarskiego w Krakowie, przy ulicy Szewskiej pod Nr. 21”, na której wpisano odręcznie nowy adres: Rynek L. 24, dopisując „dawniej” nad adresem przy ulicy Szewskiej. Umieszczono dwustronne wizerunki medali:

- Medal zasługi/ Wystawa Rolniczo-Przemysłowa w Przemyślu 1882,
- Wystawa Lekarsko-Przyrodnicza 1881 III. Zjazd Lekarzy i Przyrodników Polskich w Krakowie w nagrodę umiejętnej pracy/ Vita Brevis Ars Longa.

Na winiecie z 1893 r.³⁸ pojawia się nowa nazwa „Pierwsza krajowa fabryka wyrobów blacharskich i pokrywania dachów istniejąca od r. 1875 Władysława Kosydarskiego”, z adresem „w Krakowie, Rynek główny L. 24 (naprzeciw odwachu)”. Oprócz dwóch znanych medali dodano dwa nowe:

- Franz Joseph I. Kaiser von Oesterreich. Koenig von Boemen etc. Apost. Koenig v. Ungarn/ Ehrenpreis des K.K. Handels-Ministeriums in Wien,
- Etnograficzna iej w Krakowie/ Wystawa Krajo Przemysłowa nagroda Komitetu Wystawy³⁹.

³⁵ ANK, Sąd Okręgowy w Krakowie, sygn. 29/1989/20686.

³⁶ Feliks Kiryk, *Cechowe rzemiosło metalowe. Zarys dziejów do 1939 r.*, Warszawa–Kraków 1972, s. 115; *Encyklopedia Krakowa...*, s. 372; Stanisław Garlicki, *Sklepy Krakowa na początku XX wieku*, Biblioteka Krakowska nr 149, Kraków 2008, s. 220–221; W. Komorowski, A. Sudacka, *Rynek Główny w Krakowie...*, s. 298.

³⁷ ANK, Drobne zbiory – zbiór szczątków, sygn. 29/690/44, s. 471.

³⁸ Ibidem, s. 473.

³⁹ Krajowa Wystawa Rolniczo-Przemysłowa w Krakowie w 1887 r., w ramach której odbyła się Pierwsza Wielka Wystawa Sztuki Polskiej. Napis na medalu brzmi: Wystawa Krajowa Rolnicza i Przemysłowa nagroda Komitetu Wystawy/ Etnograficzna oraz Sztuki Polskiej w Krakowie.

Umieszczono także napis: „Lwów 1892. Na Wystawie Przemysłu Budowlanego oprócz medalu, najwyższe odznaczenie”⁴⁰.

Nową winietę z 1896 r.⁴¹ autorstwa Marcina Salba, ze znaną już nazwą firmy, wyróżnia zmieniona na bardziej ozdobną szata graficzna, z wizerunkiem rynkowej kamienicy z szyldem „Blacharz”. Powtórzono napis o lwowskiej wystawie z 1892 r. oraz zamieszczono osiem dwustronnych medali – cztery znane już z wcześniejszych winiet oraz „Wystawa Przemysłu Budowlanego 1892”. Wydaje się, że dwa razy użyto wizerunku medalu „Ehrenpreis des K.K. Handels-Ministeriums in Wien”, chociaż bardziej prawdopodobne, że miał to być medal krakowskiej wystawy z 1887 r. – oba zawierają bowiem profil cesarza Franciszka Józefa, a na przykładzie papieru firmowego przedsiębiorstwa Maurycego Barucha wiemy, że M. Salb czasem swobodnie interpretował wizerunki i napisy na medalach. Pozostałe dwa medale nie mają żadnych napisów, trudno je więc połączyć z konkretnym wydarzeniem.

W 1907 r.⁴² uzupełniono jedynie nazwę firmy o „Konces. instalator wodociągów”, nie zmieniając pozostałych elementów winiety.

Zmiany na papierze firmowym świadczą o szybkim rozwoju firmy Władysława Kosydarskiego – od pracowni blacharskiej do fabryki wyrobów blacharskich, mającej bardzo szeroki zakres oferowanych specjalistycznych produktów. Interesująca jest informacja, że firma działa od 1875 r., chociaż rejestracji przedsiębiorstwa wyrobów blacharskich w c.k. Sądzie Krajowym jako handlowym dokonał W. Kosydarski dopiero w lutym 1895 r., po urzędowych monitach, że „pomimo iż opłaca rocznie tytułem podatku zarobkowego i dochodowego kwotę 31 złr. 50 ct. w.a. dotąd firmy swej nie zaprotokołował”⁴³.

Reklama firmy pojawiła się jednak już w *Józefa Czecha Kalendarzu Krakowskim na rok 1878* w brzmieniu:

Skład i Pracownia wyrobów blacharskich tudzież wszelkiego rodzaju artykułów w zakres ten wchodzących W. Kosydarskiego w Krakowie, róg ulicy św. Anny i Jagiellońskiej Nr. 199. Poleca się szczególnie jako biegły w pokrywaniu dachów, urządzaniu wodociągów, zakładaniu sygnałów elektrycznych po domach prywatnych i hotelach. Wyrabia najtrwalsze i najgustowniejsze pryszcze (tusze), wanny, sitzbady, bidety, water-closety ulepszone. Zaleca kuchenki naftowe z Anglii i Francji patentowane z okrągłym knotem; maszynki te

⁴⁰ Wystawa Przemysłu Budowlanego we Lwowie w 1892 r.

⁴¹ ANK, Drobne zbiory – zbiór szczątków, sygn. 29/690/44, s. 475.

⁴² Ibidem, s. 469.

⁴³ ANK, Sąd Okręgowy w Krakowie, sygn. 29/1989/24449.

nie wydają żadnego kopcia i prędej ogrzewają. Maszynki do kawy „Cosmos” z porcelanowym urządzeniem wewnątrz, na zewnątrz metalowe. Tego rodzaju maszynki wszystkie inne dotąd praktykowane przewyższają, już to dla smaku kawy i zaoszczędzenia spirytusu. Przyrządy elektryczne i wszelkie aparata, a mianowicie: sygnały, tastry, indicatory, druty, nabyć u mnie można; na żądanie tłumaczę ich urządzenie listownie lub na miejscu za bardzo skromnym wynagrodzeniem. Wszelkie zamówienia i reparacje wykonywa jak najstawniej i po bardzo umiarkowanych cenach, ręcząc za każdą robotę.

Z jakim więc faktem powiązać rok 1875 jako początek działania firmy? W aktach krakowskiego cechu blacharzy odnotowano, że Władysław Kosydarski terminował przez cztery lata u mistrza blacharskiego Teodora Mirowskiego i został wyzwolony na czeladnika 11 października 1868 r.⁴⁴ Kosydarski był członkiem krakowskiego cechu blacharzy – jako majster jest wymieniony w 1879 r.⁴⁵, prawdopodobnie wcześniej doskonalił praktyczną wiedzę rzemieślniczą w różnych miastach, gdyż jak wynika z badań Feliksa Kiryka „w czasach porozbiorowych, kiedy nadal traktowano wędrówkę jako ważny etap wykształcenia zawodowego, czeladnicy krakowskich rzemiosł metalowych wędrowali nawet przez 6 i 7 lat, jak np. złotnicy, zegarmistrze, blacharze, ślusarze”⁴⁶. Wiemy, że w 1875 r. Kosydarski przebywał w Wiedniu – tam w lipcu urodziła się jego córka Amalia⁴⁷, a praktyczną znajomość nowych zagranicznych rozwiązań technicznych potwierdza reklama z 1878 r.

W ustaleniu daty zmiany nazwy firmy mogą pomóc reklamy prasowe. I tak w 1883 r. (prawdopodobnie) ukazał się drukiem „Cennik wyrobów blacharskich, przyrządów kąpielowych i dzwonków elektrycznych z fabryki krajowej W. Kosydarskiego w Krakowie, Magazyn i fabryka przy ul. Szewskiej 1. 21”⁴⁸. W reklamie z lat 1888–1889 czytamy:

Skład i Pracownia Wyrobów Blacharskich W. Kosydarskiego w Krakowie, Rynek Główny 1. 24⁴⁹. Poleca własnego wyrobu metalowe wanny, prysznic, parówki, wanny naziadkowe, bidety, lodownie, filtry i wszelkie naczynia gospodarskie. Pokrywa dachy cynkiem, blachą, miedzią, szyfrem, ołowiem oraz urządza wodociągi, telefony, i telegrafy po-

⁴⁴ ANK, Cechy blacharzy w Krakowie i Kleparzu, sygn. 29/129/11, s. 79.

⁴⁵ ANK, Cechy blacharzy w Krakowie i Kleparzu, sygn. 29/129/35, s. 5.

⁴⁶ Feliks Kiryk, *Z dziejów wędrówek czeladników krakowskiego rzemiosła metalowego*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny” 1970, t. 35, Prace Historyczne 5, s. 50.

⁴⁷ ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1880, sygn. 29/87/4, s. 115. Władysław Kosydarski urodził się w 1851 r. w Ropczycach.

⁴⁸ Kraków (1883), nakł. W. Kosydarskiego, druk. W. Korneckiego.

⁴⁹ W 1888 r. dodano: dawniej przy ul. Szewskiej.

kojowe. Ceny umiarkowane. Odznaczone wyroby medalami na wystawach. Cenniki na żądanie rozsyła opłacone⁵⁰.

W latach 1890–1893 reklamowano:

Skład i pracownia wyrobów blacharskich W. Kosydarskiego w Krakowie, Rynek główny l. 24 (naprzeciw odwachu). Poleca własnego wyrobu lodownie kredensowe i do wyszynków piwa. Wszelkie naczynia kuchenne i gospodarskie. Wszelkie zamówienia i reperacje uskutecznia po cenach umiarkowanych. Własnego wyrobu: prysznicze, wanny, zycbady, waterclosety pokojowe i nadkanałowe, bidety, filtry do wody itp. Pokrywa dachy, cynkiem, miedzią, łupkiem, ręcząc za roboty. Wyroby moje na czterech Wystawach odznaczone medalami zasługi. Na żądanie cenniki ilustrowane darmo⁵¹.

oraz

Skład i pracownia wyrobów blacharskich W. Kosydarskiego w Krakowie, Rynek L. 24 (wprost odwachu) pokrywa dachy cynkiem, miedzią, łupkiem ręcząc za robotę. Wyroby jego na 4-rech wystawach odznaczone medalami zasługi. Dostarcza waterkloset różnego rodzaju⁵².

Do przekształcenia pracowni w fabrykę przyczynił się zapewne sukces odniesiony na lwowskiej Wystawie Przemysłu Budowlanego w 1892 r., gdzie Kosydarski prezentował wyroby blacharsko-dekoracyjne oraz kłozety różnych systemów (spłukiwane i zasypywane torfem jako środkiem dezynfekcyjnym)⁵³.

W latach 1896–1897 w reklamie podawano krótko „Odznaczony 6 medalami zasługi. W. Kosydarski blacharz, Kraków Rynek Główny 24”⁵⁴, w 1901 r. jest mowa o dziewięciu medalach⁵⁵, ale już w późniejszych reklamach „Pierwszej Krajowej Fabryki wyrobów blacharskich i pokrywania dachów” z lat 1906–1907, 1910–1913, 1916⁵⁶ podkreślano „Odznaczona licznymi medalami na wystawach krajowych przez Ministerstwo handlu”, dodając jednostronne wizerunki czterech medali:

– Ehrenpreis des K.K. Handels-Ministeriums in Wien,

⁵⁰ *Józefa Czecha kalendarz krakowski na rok 1888; 1889.*

⁵¹ *Józefa Czecha kalendarz krakowski na rok 1890; 1892; 1893.*

⁵² „Czasopismo Towarzystwa Technicznego Krakowskiego” 1892, Rok VI.

⁵³ *Ibidem*, s. 311, 323.

⁵⁴ *Józefa Czecha kalendarz krakowski na rok 1896; 1897.*

⁵⁵ ANK, Varia 2 – zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, sygn. 29/427/281.

⁵⁶ *Józefa Czecha kalendarz krakowski na rok 1906; 1907; 1910–1913; ANK, Varia 2 – zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, sygn. 29/427/281 (rok 1916).*

- Vita Brevis Ars Longa,
- Wystawa Rolniczo-Przemysłowa w Przemyśle 1882,
- Wystawa Krajowa Przemysłowa, nagroda Komitetu Wystawy.

Dzięki winietom oraz reklamom można prześledzić zmiany siedziby firmy W. Kosydarskiego. W 1878 r. pracownia działała w kamienicy na rogu ulic św. Anny 7 i Jagiellońskiej 14, potem (co najmniej od 1882 r.) funkcjonowała w kamienicy przy ulicy Szewskiej 21, by w 1887 r. zmienić adres na Rynek Główny 24. Ostatnia zmiana adresu jest dowodem prężnej i dochodowej działalności firmy, skoro jej właściciel w 1885 r. kupił rynkową kamienicę nr 24 i przeniósł do niej pracownię blacharską⁵⁷.

W opublikowanym w 1917 r. wykazie rurmistrzów (instalatorów wodociągowych) jest wymieniony Władysław Kosydarski, Rynek Główny 24⁵⁸, chociaż już w 1910 r. mieszkał z rodziną przy ulicy Zgody 3⁵⁹. Z grudnia 1916 r. pochodzi rachunek zapłacony w styczniu 1917 r., zapisany na druku reklamowym firmy⁶⁰.

W. Kosydarski zmarł 6 lipca 1919 r.⁶¹, w 1921 r. w rynkowej kamienicy mieszkał i prowadził firmę kupiec metalurgiczny Albin Jaworski⁶², którego firma handlowała naczyniami kuchennymi i przedmiotami gospodarstwa domowego, a reklamowany towar, np. umywalki, lodownie, wanny, nasiadówki, balie cynkowe do prania, mógł pochodzić z firmy W. Kosydarskiego⁶³.

* * *

Podsumowując, można uznać, że winiety papierów firmowych oraz związane z nimi reklamy w czasopismach czy druki reklamowe niejednokrotnie wnoszą nowe fakty lub precyzują posiadane informacje dotyczące firm działających w autonomicznym i międzywojennym Krakowie. W wielu

⁵⁷ ANK, Księgi gruntowe miasta Krakowa i dóbr tabularnych z obszaru Sądu Okręgowego w Krakowie, sygn. 29/465/547, s. 214. Fabryka funkcjonowała doskonale, skoro w 1910 r. Kosydarski kupił jeszcze dwupiętrowy dom przy ul. Szujskiego, Kazimierz Karolczak, *Właściciele domów w Krakowie na przełomie XIX i XX wieku. Z badań nad dziejami Krakowa*, Kraków 1987, s. 146.

⁵⁸ *Józefa Czecha kalendarz krakowski na rok 1917*, s. 199.

⁵⁹ ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1910, sygn. 29/90/7, nr 3461.

⁶⁰ ANK, Varia 2 – zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, sygn. 29/427/281.

⁶¹ ANK, Urząd Zdrowia w Krakowie, sygn. 29/83/155, nr 2709.

⁶² ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1921, sygn. 29/91/2, nr 5764.

⁶³ *Skorowidz Rzeczypospolitej Polskiej i Księga adresowa miasta Krakowa 1926*, s. 62* oraz reklama nr 405.

przypadkach ze względu na brak zachowanej dokumentacji mogą stanowić bardzo ważne źródło do badań nad dziejami krakowskich przedsiębiorstw. W przypadku znanej firmy Maurycego Barucha nową perspektywą badawczą może być porównanie przedstawionych na winietach wizerunków zabudowań firmowych⁶⁴ z innymi działającymi wówczas przedsiębiorstwami, też ukazanymi na winietach, np.: „Fabryki siatek, mebli, konstrukcji żelaznych i wyrobów ornamentalnych kutych Józef Gorecki Podgórze-Kraków”⁶⁵, „Liban i Ehrenpreis w Podgórzu. Kamieniołomy i pierwsza krajowa fabryka wapna”⁶⁶, „Płaszowskiej parowej fabryki dachówek i cegieł”⁶⁷, „Zarządu wapienników i kamieniołomów miejskich w Podgórzu”⁶⁸ czy „Fabryki machin, narzędzi rolniczych i odlewni L. Zieleniewski w Krakowie”⁶⁹. Można także sprawdzić, jak tego typu przedsiębiorstwa prezentowały swoje zabudowania na Śląsku czy w Warszawie. Interesujące graficznie winiety papierów firmowych mogą także, jak pokazano w artykule na przykładzie działalności rynkowego zakładu blacharskiego Władysława Kosydarskiego, zainspirować do zbadania historii krakowskich firm mniej lub zupełnie nieznanymi.

Historia winiety papierów firmowych, ich twórców i zmieniających się zasad tworzenia to także interesujący temat dla badaczy. Z pewnością warto stworzyć zestawienie firm krakowskich, których papiery firmowe z winietaми i druki firmowe reklamowe zachowały się w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie. Wykaz ten mógłby zostać uzupełniony informacjami o reklamach zamieszczonych w czasopiśmie. Taka baza danych pozwoliłaby poddać analizie typy druków opatrzone winietaми, ich format, zastosowany papier, rodzaj druku itp. Umożliwiłoby to zbadanie funkcji winiety, np.: wyróżnienie i identyfikacja firmy, potwierdzenie autentyczności dokumentów opatrzone winietaми, konkurencyjność w stosunku do firm niestosujących ozdóbek graficznych w swoich drukach firmowych oraz ustalenie, czy zastosowanie kosztownych w druku winiety świadczyło o za-

⁶⁴ W zasobie Archiwum zachowały się fotografie przedstawiające zabudowania młyna i piekarni należące do firmy Barucha, ANK, Zbiór fotograficzny, sygn. 29/670/3637, 29/670/3638, 29/670/7060.

⁶⁵ ANK, Drobne zbiory – zbiór szczątków, sygn. 29/690/44, s. 73 (rok 1914).

⁶⁶ Ibidem, s. 117 (rok 1895), s. 119 (rok 1902), s. 121 (rok 1916).

⁶⁷ Ibidem, s. 151 (rok 1916).

⁶⁸ Ibidem, s. 207 (rok 1906).

⁶⁹ Ibidem, s. 741 (rok 1891), s. 743 (rok 1899).

możności właściciela firmy, o jego innowacyjności i korzystaniu z doświadczeń zagranicznych. Warto przeprowadzić analizę samych winiet pod kątem technik wykonania, cech kompozycji, tematyki przedstawień oraz autorów kompozycji i autorów drzeworytu/ litografii⁷⁰. Tego typu informacje byłyby zapewne przydatne dla badaczy ekonomicznej historii Krakowa, nie tylko w kontekście konkretnej firmy czy branży, ale szerzej krakowskiej przedsiębiorczości XIX–XX w., także w porównaniu z państwami europejskimi.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Narodowe w Krakowie:

Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/2803, 29/33/2807, 29/33/2808, 29/33/2821, 29/33/2822.

Akta miasta Podgórze, sygn. 29/53/38.

Cechy blacharzy w Krakowie i Kleparzu, sygn. 29/129/11, 29/129/35.

Drobne zbiory – zbiór szczątków, sygn. 29/690/44, 29/690/45.

Księgi gruntowe miasta Krakowa i dóbr tabularnych z obszaru Sądu Okręgowego w Krakowie, sygn. 29/465/547.

Sąd Okręgowy w Krakowie, sygn. 29/1989/20686, 29/1989/24449.

Spis ludności miasta Krakowa z r. 1880, sygn. 29/87/4.

Spis ludności miasta Krakowa z r. 1910, sygn. 29/90/7.

Spis ludności miasta Krakowa z r. 1921, sygn. 29/91/2.

Urząd Zdrowia w Krakowie, sygn. 29/83/155.

Varia 2 – zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, sygn. 29/427/213-215, 29/427/277-282.

Zbiór fotograficzny, sygn. 29/670/3637, 29/670/3638, 29/670/7060.

Prasa

„Czasopismo Towarzystwa Technicznego Krakowskiego” 1892, Rok VI.

Druki ulotne

Cennik wyrobów blacharskich, przyrządów kąpielowych i dzwonek elektrycznych z fabryki krajowej W. Kosydarskiego w Krakowie, Magazyn i fabryka przy ul. Szewskiej 1. 21. Kraków: nakł. W. Kosydarskiego, druk. W. Korneckiego, (1883).

⁷⁰ Za podpowiedzi dotyczące tematyki potencjalnych analiz winiet papierów firmowych dziękuję dr Dorocie Kamińskiej.

Druki urzędowe

- Józefa Czecha Kalendarz Krakowski na rok 1878*. R. 47. Kraków: W księgarni J. Czecha, 1878.
- Józefa Czecha Kalendarz Krakowski na rok 1888*. R. 57. Kraków: W księgarni J. Czecha, nakł. Drukarni „Czasu”, 1888.
- Józefa Czecha Kalendarz Krakowski na rok 1889*. R. 58. Kraków: Drukarnia „Czasu”, 1889.
- Józefa Czecha Kalendarz Krakowski na rok 1890*. R. 59. Kraków: Drukarnia „Czasu”, 1890.
- Józefa Czecha Kalendarz Krakowski na rok 1892*. R. 61. Kraków: Nakł. Drukarni „Czasu”, 1892.
- Józefa Czecha Kalendarz Krakowski na rok 1893*. R. 62. Kraków: Drukarnia „Czasu”, 1893.
- Józefa Czecha Kalendarz Krakowski na rok 1896*. R. 65. Kraków: W księgarni J. Czecha, nakł. Drukarni „Czasu”, 1896.
- Józefa Czecha Kalendarz Krakowski na rok 1897*. R. 66. Kraków: Drukarnia „Czasu”, 1897.
- Kalendarz Krakowski Józefa Czecha na rok 1906*. R. 75. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa. Nakł. Drukarni „Czasu”, 1906.
- Kalendarz Krakowski Józefa Czecha na rok 1907*. R. 76. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa. Nakł. Drukarni „Czasu”, 1907.
- Kalendarz Krakowski Józefa Czecha na rok 1910*. R. 79. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa. Nakł. Drukarni „Czasu”, 1910.
- Kalendarz Krakowski Józefa Czecha na rok 1911*. R. 80. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa. Nakł. Drukarni „Czasu”, 1911.
- Kalendarz Krakowski Józefa Czecha na rok 1912*. R. 81. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa. Nakł. Drukarni „Czasu”, 1912.
- Kalendarz Krakowski Józefa Czecha na rok 1913*. R. 82. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa. Nakł. Drukarni „Czasu”, 1913.
- Kalendarz Krakowski Józefa Czecha na rok 1917*. R. 86. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa. Nakł. Drukarni „Czasu”, 1917.
- Skorowidz Rzeczypospolitej Polskiej i Księga adresowa miasta Krakowa 1926*. Kraków: Gmina Stoł. Król. Miasta Krakowa i Towarzystwo Właścicieli Realności Wielkiego Krakowa Drukarnia „Grafia”, 1926.

Opracowania

- Derkowska-Kostkowska Bogna: *Bydgoszcz przemysłowa. Retro przewodnik – od warsztatu do fabryki*. Bydgoszcz: Kujawsko-Pomorskie Centrum Kultury, 2018.
- Ejchman Maria: *Zbiór etykiet handlowych i przemysłowych Edwarda Szymczaka. Na marginesie wystawy w Muzeum Woli*. „Almanach Muzealny” 2001, t. 3, s. 131–154.
- Encyklopedia Krakowa*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000.
- Encyklopedia wiedzy o książce*. Red. Aleksander Birkenmajer. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971.
- Encyklopedia wiedzy o prasie*. Red. Julian Maślanka. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976.
- Follprecht Kamila: *Galeria mieszkańców Rynku krakowskiego w XIX wieku*. W: Nowakowski Andrzej: *Czas. Rynek Główny w Krakowie*. Kraków: Universitas. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych, 2020, s. 43–65.

- Garlicki Stanisław: *Sklepy Krakowa na początku XX wieku*. Biblioteka Krakowska nr 149. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 2008.
- Jarzewicz Maciej, Makowska Urszula: *Salb (mylnie Salba) Marcin*. W: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.)*. Malarze, rzeźbiarze, graficy, t. 10. Warszawa: Polska Akademia Nauk Instytut Sztuki, 2016, s. 38–40.
- Karolczak Kazimierz: *Właściciele domów w Krakowie na przełomie XIX i XX wieku. Z badań nad dziejami Krakowa*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP, 1987.
- Kawalla Iwona: *Kupując oczami. Reklama w przedwojennym Krakowie*. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, 2017.
- Kiryk Feliks: *Cechowe rzemiosło metalowe. Zarys dziejów do 1939 r.* Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Biuro Wydawnictw K.D.W., 1972.
- Kiryk Feliks: *Z dziejów wędrowek czeladników krakowskiego rzemiosła metalowego*. „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny” 1970, z. 35, Prace Historyczne 5, s. 47–63.
- Komorowski Waldemar, Sudacka Aldona: *Rynek Główny w Krakowie*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum, 2008.
- Kostuch Bożena: *Krakowskie fabryki kafla w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2011, t. 29, s. 229–240.
- Kozińska-Witt Hanna: *Przedsiębiorczość jako działalność patriotyczna? Zakłady Baruchów i Włodzimirskich w Podgórzu i Łagiewnikach w drugiej połowie XIX w.* „Res Gestae. Czasopismo Historyczne” 2021, t. 12, s. 91–125. DOI: 10.24917/24504475.12.6.
- Krasucki Michał: *Katalog warszawskiego dziedzictwa postindustrialnego*. Warszawa: Fundacja Hereditas, 2009.
- Kubica Grażyna: *Krakowscy ewangelicy w kulturowym i społecznym krajobrazie miasta – od reformacji do połowy XIX wieku. Szkic z antropologii historycznej*. W: *Dziedzictwo reformacji. Wymiar społeczno-kulturowy*. Red. Piotr Stawiński. „Studia Sociologica” 2017, t. 9, nr 2, s. 156–186.
- Kudłacz Katarzyna: *Winiety – tekturki reklamowe krakowskich atelier*. W: *Katalog winiety krakowskich zakładów fotograficznych w zbiorach Muzeum Historii Fotografii im. Walerego Rzewuskiego w Krakowie*. Red. Katarzyna Kudłacz, Marta Miskowicz. Kraków: Muzeum Fotografii w Krakowie, 2008, s. 8–13.
- Miasto pod Kopcem Kraka*. Red. Elżbieta Firlet. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, 2016.
- Partridge Agnieszka: *Libanowie, Fränklowie, Kadenowie, Zuliani, Godziccy... Krakowskie rodziny działające w branży budowlanej na przełomie XIX i XX wieku*. „Rocznik Krakowski” 2017, R. 83, s. 185–208.
- Pazdur Jan: *Początki reklamy fabrycznej w Polsce*. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1980, t. 28, nr 2, s. 211–221.
- Salwiński Jacek: *Krakowska kupiecka rodzina Fischerów od końca XVIII do końca XX wieku*. „Rocznik Krakowski” 2001, R. 67, s. 49–78.
- Salwiński Jacek: *Maurycy Baruch, Gustaw Baruch*. W: *Krakowianie. Wybitni Żydzi krakowscy XIV–XX w.* Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, 2006, s. 83–85.
- Strońska-Przybyła Joanna: *„Reklama dźwignią handlu. Papiery firmowe śląskich zakładów” (maszyn. referatu)*.

- Wawel-Louis Józef: *Kupcy krakowscy w epoce przejściowej (1773–1846)*. Kraków: W Drukarni „Czasu” Fr. Kluczyckiego i Sp. pod zarządem J. Łakocińskiego, 1883.
- Wawel-Louis Józef: *Przechadzka kronikarza po Rynku Krakowskim*. Kraków: Nakładem Drukarni „Czasu” Fr. Kluczyckiego i Sp. pod zarządem Józefa Łakocińskiego, 1890.
- Ziółek Małgorzata: *Krakowska rodzina Grosse’ów i jej firma handlowa w latach 1859–1950*. „Rocznik Krakowski” 1994, R. 60, s. 139–156.

AUTOR: Kamila Follprecht – historyk archiwista, dr, Archiwum Narodowe w Krakowie; zainteresowania badawcze: właściciele i mieszkańcy krakowskich nieruchomości od XVI do XX w., edytorstwo źródeł historycznych; e-mail: kfollprecht@ank.gov.pl

AUTHOR: Kamila Follprecht – archival historian, Dr, National Archives in Krakow; research interests: owners and residents of Krakow’s property from the 16th century until the 20th century, editing of historical sources; e-mail: kfollprecht@ank.gov.pl